Μακεδονικά

Τόμ. 7 (1967)

Εις μνήμην Αλέξανδρου Λέτσα

Συμπληρωματικά για τον Πέτρο Παπαγεωργίου

Ι. Κ. Βασδραβέλλης

doi: [10.12681/makedonika.975](https://doi.org/10.12681/makedonika.975)

Copyright © 2015, Ι. Κ. Βασδραβέλλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βασδραβέλλης Ι. Κ. (1967). Συμπληρωματικά για τον Πέτρο Παπαγεωργίου. *Μακεδονικά*, 7, 148–157.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.975>

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΕΤΡΟ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1964 ἡ Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, τιμών-
τας τὴν μνήμη ἐνὸς ἐκλεκτοῦ τέκνου τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ φιλόλογου
Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου, ποὺ προσέφερε μεγάλες ὑπηρεσίες στὴν ἐπιστή-
μη καὶ μὲ τίς ἱστορικές καὶ ἀρχαιολογικές του ἔρευνες καὶ δημοσιεύσεις
γιά τὴν μακεδονικὴ πρωτεύουσα ἐστάθη προπομπὸς γιὰ ὅ,τι ἀκολούθησε
ἀργότερα, ἐτέλεσε φιλολογικὸ μνημόσυνο στὴν αἴθουσα τελετῶν τοῦ με-
γάρου της, μέσα σ' ἓνα πυκνὸ ἀκροατήριο ἀπὸ ἀνθρώπους τῶν ἐπιστημῶν
καὶ γενικότερα τῶν γραμμάτων, ἰδιαίτερα δὲ ἐκπαιδευτικούς.

Στὸ μνημόσυνο αὐτό, ὕστερα ἀπὸ μικρὴ εἰσήγηση τοῦ ἀειμνήστου Γε-
νικοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας Ἀλεξάνδρου Λέτσα, ποὺ δημοσίευσε
τὸ ἔτος 1940 στὸν Α' τόμο τῶν Μακεδονικῶν μιὰ σύντομη βιογραφία τοῦ
Παπαγεωργίου, ὠμίλησαν ὁ καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τῶν Ἰωαν-
νίνων Γεώργιος Θεοχαρίδης μὲ θέμα «Ὁ Παπαγεωργίου καὶ ἡ Μακεδονία»,
ὁ Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς Ξένων καὶ Μειονοτικῶν Σχολῶν κ. Δημ. Μαντζου-
ράνης μὲ θέμα «Ὁ Παπαγεωργίου ὡς ἐκπαιδευτικὸς» καὶ ὁ φιλόλογος καὶ
διευθυντὴς τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου τῆς Ἑται-
ρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν κ. Βασίλειος Λαοῦρδας μὲ θέμα «Ὁ Παπα-
γεωργίου ὡς φιλόσοφος».

Αὐτὴν τὴν τριλογία ἐξετύπωσε σὲ ἰδιαίτερο τεῦχος ἡ Ἑταιρεία Μα-
κεδονικῶν Σπουδῶν σὺν Παράρτημα ἀριθμ. 3 τοῦ Περιοδικοῦ «Μακεδο-
νικά», ἐπισήμου ὀργάνου της. Ἡ δημοσίευση αὐτῇ, ποὺ ἦταν ἀπαραίτητη
γιὰ νὰ γνωσθῇ πλατύτερα τὸ τεράστιο ἐπιστημονικὸ ἔργο τοῦ τέκνου αὐ-
τοῦ τῆς Μακεδονίας, ὑπῆρξε ἡ ἀφορμὴ νὰ δημοσιεύσω σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν
τόμο τοῦ περιοδικοῦ μας μιὰ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ¹ μὲ χρονολογία 15 Ἰου-
λίου 1892, τὴν ὁποία ἔστειλε ὁ Παπαγεωργίου σ' ἓνα ἐξαίρετο φίλο του,
τὸν Κωστῆ Κοντορρέπα, ποὺ εὕρισκετο τότε στὴν Καβάλα γιὰ σκοποὺς
πατριωτικoὺς καὶ ἐκπαιδευτικoὺς στὴν ὑπηρεσία τοῦ ὑποδούλου ἑλλη-
νισμοῦ.

Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς* αὐτῆς παρουσιάζει σημαντικὸ ἐνδια-

* Φωτοτυπία τῆς ἐπιστολῆς ἔθεσε στὴ διάθεσί μου ὁ παλαιὸς μου φίλος Νίκος Χρι-
στοδούλου, ἐρευνητῆς καὶ συλλέκτης παλαιῶν γραπτῶν μνημείων στὴ Θεσσαλονικὴ καὶ
τὸν εὐχαριστῶ.

φέρων γιά τόν Θεσσαλονικέα, τόν ἀρχαιολόγο, τόν ἱστορικό καί πρὸ πάντων γιά κείνους πού πρόλαβαν τὸν ἰδιόρρυθμο αὐτὸν σοφὸ, πολὺ ὑπερήφανο καὶ ἀκατάδεχτο Μακεδόνα. Ὅπως μ' ἐπληροφόρησαν παλαιότερα συμπατριῶτες τοῦ Παπαγεωργίου καὶ ὅπως διηγείτο καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Λέτσας, πού τὸν γνώριζε, ἦταν κάπως ἀπροσπέλαστος, ἀκατάδεχτος καὶ εἶχεν ἐλάχιστους φίλους. Αὐτὸ φαίνεται καὶ στὴν τέταρτη παράγραφο τῆς ἐπιστολῆς πού δημοσιεύω ἐδῶ, ὅπου, κατὰ τὴν γνώμη του, μόνον τέσσαρα τέκνα ἀληθινὰ καὶ γνήσιους πολίτας ἐγέννησεν ἡ Θεσσαλονίκη (τὸν ἴδιο, τὸν Κεχαγιᾶ, τὸν Κοντορρέπα καὶ τὸν Χατζηϊωάννου)· ὅλους τοὺς ἄλλους τοὺς ἀποκαλεῖ ἀμαθεῖς καὶ τοὺς ἀντιπαρέρχεται μὲ κάποια περιφρόνηση. Στὴ συνέχεια ὅμως, σὰν νὰ μετανοῇ ὁ Παπαγεωργίου γιά τὸν χαρακτηρισμὸ αὐτό, ψέγει καὶ τὴν λογιότατην παρέα του, πού ἄφησαν ἀμαθῆ τὸν λαό.

Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ μαθαίνομε πὼς στὰ 1888 μαζί μὲ τὸν Κεχαγιᾶ, γιά τὸν ὁποῖο γράφω στίς ὑποσημειώσεις, ἄρχισαν ν' ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἀρχαιολογίαν τῆς Θεσσαλονίκης, συλλέγοντες καὶ ἀντιγράφοντες ἐκδεδομένους καὶ ἀνέκδοτους ἐπιγραφάς, ἀλλὰ ἐπάνω σ' αὐτὴν τὴν ἐργασία ἀπέθανεν ἀπὸ αἱμορραγία (;) ὁ φίλος του Κεχαγιᾶς· φαίνεται ὅτι ὁ θάνατος αὐτὸς τὸν ἐλύπησε ἐξαιρετικά. Μόλις συνῆλθε ἀπὸ τὸν πόνο, συνέχισε τὴν ἐργασία αὐτὴ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Τούρκου Χασάν ἐφέντη, καθηγητοῦ τῆς τουρκικῆς γλώσσας. Τὴν ἴδια ἐργασία ἐξακολούθησε στίς Σέρρες, ὅπου εἶχε μετατεθῆ, καὶ μάλιστα εἶχε ἐτοιμάσει καὶ ἔργο σχετικό. Ποῦ ἄραγε νὰ εὐρίσκωνται τὰ χειρόγραφα;

Στὴ συνέχεια ὁ Παπαγεωργίου ὁμιλεῖ πὼς ἀνακάλυψε τὴν χρονολογία κτίσεως τῆς ἁγίας Σοφίας, τὴν μετατροπὴ της σὲ τζαμί, γιά τὸν τάφο τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ διάφορα ἄλλα ἱστορικά, ἀρχαιολογικά θέματα τῆς κοινωνίας τῆς Θεσσαλονίκης κ.λ.π. Παραθέτω τώρα τὴν ἐπιστολὴ μὲ μερικὲς ἀναγκαῖες ὑποσημειώσεις.

Εν Ανατολίῳ τῇ 15 Ιουλ. 1892 -

ἀγαπῆτέ με πρώτῃ

Δι' ἐνδοξῶτα τύχα πότρεα ποτὶς εἰς ἡμ' ἀπέβηκεν ἀλλ' ἐμεῖν πρῶτον μετ' ἡμεῖς
(καὶ σπυριῦς καὶ οὐ, παρτίου) οὐ καὶ ἀληθὲς φίλον (καὶ τοιαύτην ἔην τὴν ἡμετέραν, ὅπως
ἀληθὲς, ὅσον καὶ νεύειν ἔμεν, καὶ τὴν ἀληθῆ, ὅσον καὶ ἐγγύς ἔμεν) δι' εἰς ἡμ' οὐκ ἀποκρίνεται,
ἀρραβωνίαι, δι' ἡμεῖς δι' ἀλήθειαν τὸ γένηται οὐ καὶ τὴν ἐμπειρίαν οὐ καὶ ἔμεν οὐκ ἔμεν
μᾶλλον γένηται πρὸς ἡμ' (καὶ γένηται δι' ἀλήθειαν) ἢ καὶ ἄλλων, διὰ ταῦτα ἀποκρίνεται τὴν παρ.
των σήμερον καὶ ἀποκρίνεται καὶ ἔμεν καὶ δι' ἀλήθειαν εἰς ἀνταφάν τῆς ἐμπειρίας τῆς
μᾶλλον καὶ σπυριῦς καὶ ἐμπειρίας τῆς ἐμπειρίας, ὅσον μᾶλλον ἐμπειρίας τῆς ἐμπειρίας, καὶ
ἐμπειρίας εἰς τὴν ἐμπειρία καὶ εἰς οὐκ ἔμεν δι' ἡμ' ἡμετέραν, δι' ἡμ' παρτίου ἀ-
ποκρίνεται καὶ πρῶτον.

I. K. Βασοραβέλλη

Φωτοτυπία τῆς ἀρχῆς τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Π. Παπαγεωργίου.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 15 Ἰουλ. 1892

Ἀγαπητέ μοι Κωστή¹,

Δὲν ἐνθυμοῦμαι τώρα πότερος ποτέρῳ ὀφείλει ἀπάντησιν· ἀλλ' ἐπειδὴ πρῶτον μὲν νομίζω (καὶ συμφωνεῖς καὶ σύ, πιστεύω) ὅτι εἰς ἀληθῆ φιλίαν (καὶ τοιαύτην ἔχω τὴν ἡμετέραν, ὄντως ἂ λ η θ ἦ, ἀφοῦ αἱ νεώτεροι εἶναι, μὰ τὴν ἀλήθειαν, ψευδεῖς καὶ ἐψιμυθιωμένοι) δὲν φιλοχωροῦσι τοιοῦτοί τινες λογαριασμοί, δευτέρον δὲ ἀνέγνων τὸ γράμμα σου πρὸς τὴν οἰκογενεῖάν σου καὶ εἶδον ὅτι εἶναι μᾶλλον γράμμα πρὸς ἐμὲ (μὲ ξένην διεύθυνσιν) ἢ πρὸς ἄλλον, διὰ ταῦτα ἀπεφάσισα τέλος πάντων σήμερον νὰ ἀφιερῶσω τὰς ὥρας μου τὰς διαθεσίμας εἰς σύνταξιν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἢ μᾶλλον εἰς συγγραφὴν τοῦ ὑπομνήματος² τοῦτου, ὅσῳ μᾶλλον μακροτέρου τοσούτῳ, πιστεύω, πᾶν εὐχαριστοτέρου εἰς τε ἐμὲ καὶ εἰς σέ, ὅστις διψᾷ δίψαν Θεσσαλονίκης, δίψαν πατρίδος ἀγαπητῆς καὶ προσφιλοῦς.

Καὶ πόθεν νὰ ἀρχίσω; ἔχομεν τόσα νὰ εἴπωμεν, τόσα νὰ συζητήσωμεν ὥστε ἐὰν ἦσο ἐδῶ ἡμέραι ὅλαι δὲν θὰ ἐξήρκουν νὰ τὰ τελειώσωμεν· εὐλογημένε! δὲν ἔρχεσαι ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας νὰ διατρίψῃς εἰς τὸν τόπον τοῦτον τόσων ἀναμνήσεων γλυκυπικρῶν, τοιούτων ὀνείρων ἐν οἷς ἐπὶ ἔτη πολλὰ ἐβαυκαλίσθημεν, ἐτράφημεν, ἐνετρουφήσαμεν;

Ἀλλ' εἰς τὴν μνήμην μου ἦλθεν ἀμέσως ὁ μακαρίτης Κεχαγιάς³! μακαρίτης

¹ Ἡ Ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν παλαιὸ φίλον καὶ συμφοιτητὴ τοῦ Παπαγεωργίου ἱατρὸ Κωνσταντῖνον Κοντορρέπα, ποῦ κατήγετο ἀπὸ τὸ Βλάτσι τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, πατρίδα τοῦ γράφοντος, ἀλλὰ ποῦ εἶχε μετοικήσει στὴν Θεσσαλονίκην, διέμεινε στὴν ὁδὸν Σωκράτους ἀριθ. 20. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἱατρικὴν ἠσχολεῖτο καὶ μὲ μελέτες ἀρχαιολογικὰς. Εἶχεν ἀποσταλῆ ἀπὸ τὸν Ἑλληνα Πρόξενον τῆς Θεσσαλονίκης πρῶτα στὰ Βελσεσσά καὶ ἔπειτα στὴν Καβάλα, ὅπου ἔμεινε κάμποσα χρόνια σὰν ἑφορος τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων.

² Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἐκτεταμένη γι' αὐτὸ καὶ ὁ Παπαγεωργίου, ἀκριβολόγος ὅπως πάντοτε ὑπῆρξε, σωστὰ τὴν χαρακτηρίζει ὑπόμνημα.

³ Πρόκειται γιὰ τὸν ἄλλο φίλον τὸν ἱατρὸ Νικόλαο Ἰ. Κεχαγιά, ποῦ κατήγετο ἀπὸ τὴν κοντινὴν Νεοχωροῦδα. Ὁ Κεχαγιάς ἀπέθανε πρόωρα. Ὑπῆρξε γιὰ κάμποσα χρόνια ἀπὸ τὰ δρῶντα καὶ δραστήρια μέλη τῆς Φιλοπτώχου Ἀδελφότητος Θεσσαλονίκης, τοῦ ἐξαιρετικοῦ αὐτοῦ καὶ ἱστορικοῦ Σωματείου. Ἡσχολεῖτο καὶ ὁ Κεχαγιάς μὲ ἱστοριοαρχαιολογικὰς μελέτας. Ἐχὼ ὑπ' ὄψην μου μελέτη του μὲ χρονολογία 10 Σεπτεμβρίου 1883, ποῦ δημοσιεύθηκε στὸ Ἡμερολόγιο τῆς Ἀνατολῆς τοῦ ἔτους 1884 μὲ τὸν τίτλον «Περὶ σχεσεως τῆς Θεσσαλονίκης πρὸς τὴν Βέρμην», στὴν ὁποία μὲ βάση τίς πληροφορίες τοῦ Στράβωνος, Πλινίου τοῦ πρεσβυτέρου, Στεφάνου τοῦ Βουλαντίου καὶ τοῦ Προκοπίου, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ θέσις τῆς ἀρχαίας Θέρμης ἦταν ὅπου σήμερα ἡ Θεσσαλονίκη. Ἡ μελέτη αὕτη παρουσιάζει ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς ἀρχαιολόγους, γι' αὐτὸ καὶ κρατῶ τὸ δοσεύρετο αὐτὸ δημοσίευσμα στὴν διάθεσίν τους.

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ, ὁ Κεχαγιάς ἐδημοσίευσεν σὲ παλαιὰ ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης, ἀγνώστου τίτλου, μὲ χρονολογία 26 Νοεμβρίου 1899 τὰ κατωτέρω:

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΕΚ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἡ ἐπιγραφή, ἣς πανομοιότυπον ἐν μικρῷ ἀποστέλλω ὑμῖν πρὸς δημοσίευσιν, ἐξεδόθη δις, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, μέχρι τοῦδε· πρῶτον τῷ 1881 ὑπὸ Μιχαὴλ Χατζηϊωάννου ἐν τῇ «ἀστυγραφίᾳ

καὶ οὗτος, ὅπως τόσοι ἄλλοι! μετὰ τὸν Χατζῆ Ἰωάννου ἐχάσαμεν καὶ τὸν Κεχαγιᾶν! τὸν δεύτερον τῆς Θεσσαλονίκης πολίτην! σὺ ὁ τρίτος μένεις ἐν τῇ ξένῃ καὶ ἐγὼ ὁ τέταρτος σὺν κοῦκος ἐδῶ!

Διότι μὴ λησμονήσῃς* πολίτας γνησίους, τέκνα τῆς ἀληθινῆς τέσσαρα ἐγέννησεν ἡ Θεσσαλονίκη, ἀφοῦ τὰ λοιπὰ πάντα δὲν γνωρίζουν, φοβερόν!, τὴν μητέρα των! ἢ εἰπέ μοι, γνωρίζεις σὺ καὶ πέμπτον Θεσσαλονικέα ὅστις ἡ ἑλαβὲ πο-

τῆς Θεσσαλονίκης», καὶ δεύτερον τῷ 1883 ὑπὸ Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου ἐν τῇ (φυλ. τῆς 17ης Μαρτίου, σελ. 344-345). Ἄλλ' ἀμφότεραι αἱ ἀνωτέρω ἐκδόσεις τοσαῦτα περιέχουν ἀμαρτήματα, ὥστε δικαιοῦσι τὴν ὕψ' ἡμῶν ἀναδημοσίευσιν: καθ' ὅσον οἱ μὲν πρότερον ἐκδόντες ἀναγνώσκουσιν:

1 Στίχος. Ἀνεκαινίσθη ἐπὶ Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ αὐταδέλφου καὶ αὐτοκράτορος καὶ φιλοχρίστου ἡμῶν βασιλέως καὶ ἐ(πὶ Νικολάου τοῦ) οἰκουμενικοῦ ἡμῶν πατριάρχου.

2 Στίχος. Ἀνεκαινίσθη ἐπὶ Λέοντος βασιλικῷ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ στρατηγῷ Θεσσαλονίκης τοῦ Χιτζιλᾶκη καὶ ἐπὶ Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ ἐντοπίου*, ἐνθ' ὁρθῶς ἀναγινωσκόμενη ἔχει οὕτω:

1 Στίχος. Ἀνεκαινίσθη ἐπὶ Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου τῶν αὐταδέλφων καὶ αὐτοκρατόρων καὶ φιλοχρίστου ἡμῶν βασιλέων καὶ ἐ(πὶ Νικολάου τοῦ) οἰκουμενικοῦ ἡμῶν πατριάρχου.

2 Στίχος. Ἀνεκαινίσθη ἐπὶ Λέοντος βασιλικῷ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ στρατηγῷ Θεσσαλονίκης τοῦ Χιτζιλᾶκη καὶ ἐπὶ Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ ἐντοπίου.

Ἄλλ' ὅτι ἐπέβαλέ μοι τὴν δημοσίευσιν τῆς ἐπανορθώσεως ταύτης εἶνε ὅτι ἐκ τῆς ὁρθῆς ταύτης ἀναγνώσεως γεννᾶται ζήτημα ἱστορικόν, ὅπερ ἤθελον νὰ ὑποβάλω ὑπὸ τὴν κρίσιν τῶν ἐιδικῶν περὶ τὰ τοιαῦτα θέματα ἀσχολουμένων ἰδίᾳ δὲ τοῦ γεραροῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν ἱστορικοῦ κ. Κ. Παπαρηγοπούλου· διότι, ἐν ᾧ ἐν τῇ ἱστορίᾳ οὐδὲν λέγεται περὶ συμβασιλείας Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ τοῦ αὐταδέλφου αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ ἡμετέρα ἐπιγραφή μνημονεύει αὐτὸν ὡς αὐτὰ δέ λ φ ω ν καὶ αὐτὸ κ ρ α τ ὁ ρ ω ν καὶ.....β α σ ι λ έ ω ν.

Τί συμβαίνει; Δέον νὰ δοθῇ τῇ ἐπιγραφῇ ἄλλη τις ἐξήγησις ἢ ἡ ἐπιγραφή αὕτη μετὰ τόσους αἰῶνας ἔρχεται νῦν τὸ πρῶτον νὰ διδάξῃ ἡμᾶς γεγονός, ὅπερ - τίς οἶδε διὰ τίνας λόγους - παρέλιπον οἱ ἱστορικοὶ τῶν χρόνων ἐκείνων;

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ πόλη, ἥς τὸ ὑπέρθυρον ἀπετέλει τὸ τὴν ἐπιγραφὴν φέρον μάρμαρον, ἀνεκαινίσθη καὶ ἡ ἐπιγραφή ἐχαράχθη ἐπὶ Λέοντος τοῦ Χιτζιλᾶκη, ὅστις ὡς ἑκτακτος ἀπεσταλμένος ἐκ τῆς πρωτευούσης διὰ τὴν υπεράσπισιν τῆς ἡμετέρας πόλεως κατὰ τοῦ ἐκ τῶν Σαρακηνῶν κινδύνου τῷ 904 μ.Χ., ὃν καὶ δὲν διέφυγε, καὶ ὡς πρωτοσπαθάριος οὔτε νὰ ἀγνοῇ ἦτο δυνατόν, οὔτε ἀδιαφόρως νὰ ἀναγράψῃ ἐν τόσῃ περιβλέπτῳ θέσει τὰ κατὰ τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου.

Ἄλλ' ἀναμείνωμεν τὴν γνώμην τῶν ἐιδικῶν.

Ἐν Θεσσαλονικίᾳ τῇ 26 Νοεμβρίου 1889.

(ὕπ) Ν. Ι. Κεχαγιᾶς ἱατρός.

* Ἀπορίας ἄξιον πῶς οἱ πρότερον ἐκδόντες δὲν παρετήρησαν ὅτι ἡ ἐπιγραφή, ὡς ἀναγινώσκουσιν οὗτοι, οὔτε σύνταξιν λογικὴν ἔχει οὔτε ἐννοίαν τινα σαφῆ συνάγεται. Ἄλλως δ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἀποθρασθέντος ὀνόματος τοῦ Πατριάρχου, τὸν ὀρισμὸν τοῦ χρόνου καὶ ἄλλα σχετικὰ τῇ ἐπιγραφῇ ὁρθῶς ἐπραγματεύθη αὐτὰ ὁ Μιχαὴλ Χατζῆϊωάννου ἐν τῇ αὐτοῦ Ἀστυναγιάᾳ Θεσσαλονίκης ὅπου καὶ παραπέμψομεν τὸν περιέργον νὰ γνωρίσῃ ἐν ἐκτάσει τὰ κατὰ τὴν συγγραφήν ταύτην.

τε ἢ λαμβάνει καί νῦν τόν κόπον (!) νά μάθῃ, νά ἐξετάσῃ τί ἦτο καί εἶναι ἡ Θεσσαλονίκη, ἐγώ, μὰ τήν σὴν φιλότητα, ἐγὼ τοῦλάχιστον δὲν γνωρίζω, ἐν δὲ μόνον ἐννοῶ καλῶς, ἐν καί μόνον ἀσφαλῶς αἰσθάνομαι, ὅτι ὁ κόσμος ἐδῶ θεωρεῖ τὰ τοιαῦτα ματαιοπονίαν καί τίς οἶδεν ἂν ὅσοι ἀναγινώσκοντες ἢ μᾶλλον βλέποντες εἰς τὰς ἐφημερίδας καί τὰ περιοδικὰ διατριβάς μου ἀρχαιολογικάς καί ἱστορικάς μοί συγχαίρουσιν, τίς οἶδε, λέγω, ἂν μέσα τους δὲν μὲ ἐλεεινολογοῦν! Πόσον διάφορος εἶναι ὁ λεγόμενος ἀμαθὴς λαός! τὸν ἠλεκτρίζεις, τὸν ἐνθουσιάζεις μὲ μίαν ἐκκλησίαν, μὲ ἓν ἁγίασμα! τὸν δυστυχῆ λαὸν ἀφῆκαμεν ἡμεῖς, ἡμεῖς οἱ λογιώτατοι ἐπίτηδες ἀμαθῆ, ἡμεῖς οἱ σοφοὶ ἐπίτηδες ἄσοφον ὅπως ἐμπαίζωμεν τὴν ἱερὰν αὐτοῦ μανίαν, τὸν ἁθῶν καί ἅγιον ἐνθουσιασμόν του.... Τί νὰ σοὶ εἶπω περισσότερα, ἀφοῦ σὺ γνωρίζεις καλῆτερον (ἔτσι τὸ ἤθελε, μὲ ἡ, εἰς τὰς τελευταίας του ἡμέρας ὁ μακαρίτης ὁ Κεχαγιᾶς, καί ἔτσι τὸ γράφει τώρα καί ὁ Χατζιδάκης) ἐμοῦ ταῦτα πάντα; ἐννοεῖς....

Ἄλλ' ἐπανεέλθω εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν μας (μας, διότι μόνον ἰδική μας εἶναι καί οὕτως ἐννοῶ νὰ τὴν ὀνομάξῃς καί σύ).

Πρὸ τεσσάρων ἐτῶν διατρίψας καί τὸν χειμῶνα ἐν Θεσσαλονικῇ, ἐσκέφθην μετὰ τοῦ μακαρίτου Κεχαγιᾶ νὰ ἀσχοληθῶμεν συντόνως περὶ τὴν ἱστορίαν καί τὴν ἀρχαιολογίαν τῆς πατρίδος μας· καί ἐκ παλαιότερων χρόνων, ἐνθυμεῖσαι, ἔτρεφον τοιαύτην τινὰ ἐπιθυμίαν ἣν τότε ὑπεκέντουν αἱ συζητήσεις σου πρὸς τὸν μακαρίτην αἵτινες πρώτην ἀφορμὴν καί ἀρχὴν κυρίαν εἶχον τὴν «ἀστυγραφίαν» τοῦ μακαρίτου Χατζῆ¹ καί τὰ «Μακεδονικά» τοῦ Δήμιτσα². Ἀλλὰ τότε μὲν ἐγὼ περιεσπώμην περὶ ἄλλας μελέτας φιλολογικωτέρας κατόπιν δὲ καί δὲν ἔμεινα ἐν Θεσσαλονικῇ εἰμὴ κατὰ βραχέα διαλείμματα. Λοιπὸν πρὸ τεσσάρων ἐτῶν ἐνόμισα ὅτι ἡδυνάμην νὰ χρησιμοποιοῦσιν πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο τὴν ἐν Θεσσαλονικῇ διαμονήν· ἔτυχε καί ὁ Σύλλογος³ νὰ συγκροτήσῃ ἀρχαιολογικὴν ἐπιτροπὴν ἣς πλὴν ἡμῶν μετεῖχον ὁ Ζωγίδης καί ὁ Κουτζαμάνης (τοὺς ἐνθυμεῖσαι)· περὶ τὸν νὰ σοὶ εἶπω ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ, κατὰ τὰ εἰωθότα, οὐδέποτε συνεκλήθη, οὐδέποτε εἰργάσθη.

Κατὰ πρότασίν μου, ἠρξίσαμεν ἐγὼ καί ὁ μακαρίτης μὴνὶ Ὀκτωβρίῳ 1888 τὴν συλλογὴν καί ἀντιγραφὴν τῶν ἐπιγραφῶν, ἐκδεδομένων τε καί ἀνεκδότων. Μὴνὶ Νοεμβρίῳ τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐπῆλθεν εἰς τὸν φίλον μας ἡ αἰφνιδία αἰμορραγία καί ἔμεινα μόνος. Πᾶς ἄλλος ἴσως θὰ ἀπεκατέρεε· ἐγὼ ἐξηκολούθησα καί ἐκ καθήκοντος πρὸς τὴν πατρίδα καί ἐκ τῆς μανίας ἣν γινώσκεις ὅτι ἔχω ἔμφυτον πρὸς τοιαύτας ζητήσεις. Ἐπὶ ἐννέα ὅλους μῆνας ἡσχολήθην περὶ τὸ ἐπίπονον

¹ Πρόκειται γιά τὸν Χατζηϊωάννου τὸν γνωστὸν συγγραφεὴ τῆς «Ἀστυγραφίας τῆς Θεσσαλονίκης».

² Πρόκειται γιά τὸν συγγραφεὴ πολλῶν ἀρχαιολογικῶν καί ἱστορικῶν ἔργων Μαργαρίτη Δήμιτσα.

³ Πρόκειται γιά τὸν Φιλεκαπιδευτικὸν Σύλλογον Θεσσαλονίκης.

ἔργον, σύντροφον ἔχον εἰς τὰς ἐπισκέψεις τῶν Τζαμίων καὶ Τουρκικῶν οἰκιῶν τὸν καθηγητὴν τῆς Τουρκικῆς Χασὰν ἐφέντην ὅστις μοὶ ἀπέβη χρησιμώτατος. Συγχρόνως ἀγοράσας καὶ πάντα τὰ ξένα βιβλία περὶ Θεσσαλονίκης ἀρχαιολογικὰ καὶ ἱστορικὰ (ὑπερπεντήκοντα, φίλε μου) ἤρχισα τὴν κατάταξιν τῆς συλλογῆς ἣν διέκοψα ἀποσταλεῖς τὸν Αὐγουστον εἰς Σέρρας (καὶ ἐκεῖ, σημειῶσαι, τὰ ἴδια ἔκαμα καὶ ἔχω ἔτοιμον ἔργον περὶ Σερρῶν). Ἐφέτος διαμείνας πάλιν ἐνταῦθα συνεπλήρωσα, ἐπηνόρθωσα, προσέθηκα καὶ ἐντὸς ὀλίγου θὰ ἔχῃς ὁγκώδες τεῦχος τῶν ἐπιγραφῶν, ἐκδεδομένων μὲν ὑπ' ἐμοῦ κάλλιον 50, ἀνεκδότων δὲ 150. Δὲν θέλω νὰ σοὶ στερήσω σήμερον τὴν εὐχαρίστησιν νὰ μάθῃς ὅτι ἀνεκάλυψα (καὶ εἶναι ἡ εὐτυχεστάτη μου ἀνακάλυψις εἰς τὸν βίον μου) τὴν χρονολογίαν τῆς Ἀγίας Σοφίας ἣν μάτην τόσοι ἐζήτησαν νὰ ὀρίσωσι κατ' εἰκασίαν καὶ κατὰ παράδοσιν! ἀπορῶ πῶς διέφυγεν αὐτοὺς ἐπιγραφή τοῦ θόλου (εἰς ὃν ἐγὼ ἀνέβην διὰ τοῦ παλαιοῦ κωδωνοστασίου ἢ μᾶλλον σημαντροστασίου), ἀναφέρουσα ἔτος τὸ 567 (εἰς μηδένᾶ μὴ εἴπῃς τι περὶ αὐτοῦ πρὶν ἐκδοθῇ τὸ ἔργον μου εἶσαι ὁ πρῶτος ὅστις τὸ μανθάνεις· θὰ γελάσῃς ἂν σοὶ εἴπω ὅτι καὶ εἰς τὸν Χασὰν ἐφέντην ἐρωτῶντά με τί ἀναγινώσκω, ἀπήντησα: τὸ «Κύριε ἐλέησον»!). Ἡ πυρκαϊὰ¹ στερήσασα τὴν πατρίδα μ α ς (μ α ς) τόσα ἱστορικὰ ἢ μᾶλλον πάντα τὰ ἱστορικὰ κειμήλιά της ἔγινεν ἀφορμὴ νὰ ἔλθωσι καὶ νέα τινὰ εἰς φῶς ὧν καὶ τὸ παρεκκλήσιον ἢ μᾶλλον τὰ παρεκκλήσια τῆς Ἀγίας Σοφίας (ἐν ὀπισθεν τοῦ Ἀγίου Βήματος πλησίον τῆς κολόνας ἦν θὰ ἐνθυμῆσαι καὶ ἕτερον ἀντικρὺ τοῦ Πρασακάκη, εἰς τὰς δύο κολόνας τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ θύρας, ἔνθα κατῴκει ὁ Χότζας) καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ Γρηγορίου ἐπὶ τοῦ μιναρῆ ἦν ἀνέγνως, ὡς γράφεις, ἐν τῇ Ἐστίᾳ. Διήλθον ἐπιστατικῶς τὰ ἐν τῷ γράμματί σου· ἀλλὰ, ἀδελφέ, ὁ Φιλόθεος πατριάρχης, ὁ βιογράφος τοῦ Παλαμᾶ, λέγει μόνον ὅτι «ὁ τάφος τοῦ Παλαμᾶ ἦτο εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ ναοῦ», δὲν πιστεύω δὲ ὅτι ἐννοεῖ τὸν νάρθηκα, ἀφοῦ καὶ εἰς τὴν νέαν μας μητρόπολιν τὸν εἶχομεν εἰς τὸ δεξιὸν τοῦ ἁγίου Βήματος· ἦτο δυνατόν τὸ τίμιον λείψανον τοῦ μητροπολίτου νὰ ἔκειτο ἔξω εἰς τὸν νάρθηκα; ἔπειτα δέ, δὲν πιστεύω ὅτι τὸ τίμιον λείψανον τοῦ μητροπολίτου παρεχωρήθη ἡμῖν μόνον πρὸ 200 ἐτῶν, ἀλλὰ ἀμέσως μετὰ τὴν δευτέραν τῆς ἁγίας Σοφίας μεταβολὴν εἰς τζαμίον ἦτοι μετὰ τὸ 1525· μὴ λησμονεῖ δὲ ὅτι ἡ νέα μας μητρόπολις ἡ καῖσα, δὲν ἦτο ἡ πρώτη ἐκεῖ ἀλλὰ μεταγενεστέρα (1697). Ἀλλὰ πρὸς ταῦτα πάντα ἀσχετος εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ μιναρῆ πλὰζ Γρηγορίου Κούταλη, τῶς ἀγνώστου.

Τὸν χειμῶνα καὶ ἐγὼν παρεκλήθην νὰ ἀναγνώσω τι εἰς τὸν Σύλλογον· ἐξέλεξα θέμα τὸ περὶ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως μ α ς (μ α ς), διότι περὶ αὐτοῦ οὐδὲν βιβλίον ὑπάρχει συστηματικόν· ἄλλως δέ, τόσα νέα εὔρον κατὰ τὰς ἐπανελημμένας ἐπισκέψεις μου, καὶ μνημεῖα καὶ ἐπιγραφάς, ὥστε τῇ ἀληθείᾳ φαίνεται ὅλως νέον ἔργον· λοιπὸν ἐπραγματεύθην περὶ 55 τζαμιῶν καὶ ἐκκλησιῶν

¹ Ἐννοεῖ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ ἔτους 1890 ποὺ ἐπροξένησε μεγάλες ζημίας στὴν Θεσσαλονικίη.

κατὰ τρόπον ὅστις τόσον συνεκίνησε τὸ πολυπληθὲς ἀκροατήριον (ἐσνάφια καὶ παπάδες), οἱ λογάδες (!) μας, οἱ προύχοντες! οἱ ἄρχοντες εἶχον σπουδαιότερα καθήκοντα, τὴν ἐπιψήφισιν, λέγει, τοῦ κανονισμοῦ, λέγει! ὥστε μοὶ ἐγένετο ἡ παράκλησις νὰ παραχωρήσω τὸν λόγον εἰς τὸν Σύλλογον πρὸς ἐκτύπωσιν καὶ τὸ ἐκαστοὶ ἐπισυνημμένας ἔχει δύο ἀγγελίας καὶ φροντίσιν ὅσον δύνασαι.

Ἐκ τῶν ἄλλων ἀνεκδότων ἐπιγραφῶν τινὲς ἀναφέρονται εἰς τὰ τεῖχη, ἄλλαι εἶναι ψηφίσματα καὶ κατάλογοι ἐφήβων καὶ αἱ πλείσται ἐπιτύμβια μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται δύο ἔμμετρα ἐπιγράμματα, πᾶσαι δὲ τῶν πρώτων Ρωμαϊκῶν χρόνων, οὐδεμία Μακεδονική. Καὶ ἐνταῦθα ἀναμνησκόμεαι τῶν κατὰ Θέρμην καὶ Θεσσαλονίκην περιεσχηνεύτων ζητημάτων· τί τὰ θέλεις, Κωστῆ; ὁ Δήμητσας ἐννοεῖται ὅτι οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον πείθει μὲ τοὺς Σέδες του ὡς καὶ ὁ Χρυσόχοος, ἀλλὰ καὶ ὁ μακαρίτης, ἢ μᾶλλον οἱ μακαρίται, δὲν θέλει, οὕτως εἰπεῖν, νὰ μὲ πείσῃ· ἴδωμεν ἐὰν ἡμεῖς οἱ ζῶντες (τ ὠ ζ ὠ ν τ ε) θὰ ἐπιτύχωμέν τι περισσότερον· ἔχω καὶ ἐγὼ μίαν γνώμην ἀλλὰ χρειάζομαι καὶ τόπον καὶ χρόνον πολὺν πρὸς ἀνάπτυξιν· ἐὰν ἦσο ἐδῶ, τί καλά!

Αἱ λοιπαὶ ἐπιγραφαὶ εἶναι ἐκκλησιαστικαί! ἐν μᾶ αὐτῶν ἀρκετὰ παλαιᾶ ὁ Ἰησοῦς δὲν λέγεται «μονογενὴς υἱὸς» ἀλλὰ «μονόγονος» (σημειώσαί το!), ἐν ἐτέρᾳ μνημονεύεται ἱερὸν «τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου». Ἰκανὰς ἔχω καὶ ἐπιτύμβιας Βυζαντινὰς (καλὰ ἀπέδειξεν ὁ Οἰκονομίδης ὅτι τὸ «Βυζαντινός» τοῦ Κόντου εἶναι ψευδές).

Πλὴν τῶν καθαρῶς ἐπιγραφικῶν ἡσχολήθην καὶ περὶ τοπογραφικὰ τινὰ ὁ "Ἅγιος Γεώργιος μοὶ ἐφάνη ὡς παλαιὸς πύργος· καὶ ἐνθυμῆσαι ὅτι ἐκεῖ (πρὸ τῆς οἰκίας τῆς Πετρακούδας) εἶναι ἡ πρώτη γραμμὴ τοῦ τεύχους. Ἦτοιμαζόμεν νὰ ἐξετάσω καὶ τὴν Καμάραν ὅτε προλαβὼν με ὁ Δανὸς Κίτς ἐξέδωκε τὸ ὡραιότατον ἔργον του περὶ τῆς Καμάρας μὲ πίνακας καὶ φωτογραφίας, ἀποδεικνύων αὐτὴν ὡς καμάραν θριαμβευτικὴν τοῦ Γαλερίου δὲν ἐμνημόνευσεν ὁμως (καὶ δι' αὐτὸ τῷ ἔγραψα ἐπιστολὴν πικρὰν) καὶ τοῦ μακαρίτου Χατζῆ Ἰωάννου ὅστις πρῶτος ἐν τῇ ἀστυγραφίᾳ του ἐξήνεγκεν, ἐννοεῖται ἄνευ ἀποδείξεως, τὴν γνώμην ταύτην.

Ἀλλὰ ὅπως ἤρχισα, θὰ χρειασθῶ τόπια ὅλα χαρτί μὲ τὰ ἀρχαιολογικὰ ταῦτα· τὸ καλῆτερον, ὅπως εἶπον, ἦτο νὰ ἔλθῃς ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας· διότι ἔχομεν καὶ τόσα ἄλλα νὰ εἴπωμεν νεολογικώτερα! καὶ νὰ διέλθωμεν πάλιν τὸν Ἡρόδοτον τὸν παποῦν, νὰ γελάσωμεν μὲ τὰς χαριτολογίας τοῦ Λουκιανοῦ καὶ Ἀριστοφάνους, νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὀλίγα Σαλονικιά, τόσον πολυτιμότερα ὅσον σπανιώτερα ἀποβαίνοντα καθ' ἐκάστην· ποῦ εἶναι τὰ βόδια καὶ τὰ ἀλόγατα, μόνος ἔμεινεν ὁ Θεμιστοκλῆς, ναυάγιον παλαιῶν χρόνων, ἀλλ' ὄχι πλέον μὲ τὸ χέλι του ἀλλὰ μὲ τὴν ἔρχευν γυναικα του ἐπεθύμησα νὰ ὑπάγωμεν καὶ εἰς τὸν λουτρὸν μὲ τὸν Αἰκίσις ἀνὰ χεῖρας καὶ ἔπειτα νὰ καθήσωμεν εἰς τὸν ἱστορικὸν σοφᾶν σου, τὸν ἀντικρὺ τοῦ παρθENAΓΩΓΕΙΟΥ (κρῖμα ὅτι δὲν εἶναι καὶ ἐξετάσεις!), νὰ πάρωμεν τὸ ὥραϊον γλυκὸ καὶ τὸν νόστιμον καφὲν καὶ νὰ φλυαρήσωμεν...νὰ φλυαρήσω-

μεν ἕως ὅτου ἀφοῦ κουρασθῶμεν καὶ ἐνδυθῆς καὶ σὺ (εἰς τὰ ἄδυνα τοῦ οἴκου, ἐκεῖ εἰς ἐν καμαράκι πρὸς τὴν σκάλαν ὅπου εἶναι ἀκόμη τὸ παλαιὸν κιονίδιον¹· τὸ βλέπω ὁσάκις ἂν διέλθω) ἀποφασίσωμεν νὰ κατέλθωμεν εἰς τὸν Ὀλυμπον² καί...καί... Ὡραῖα, εὐτυχισμένα χρόνια ἐκεῖνα! πότε παρήλθον; πότε ἔφυγον! Ἀρκετὴ εἶναι ἡ σημερινὴ λίμα μου· εἶχον ἀνάγκην νὰ ξεσκάσω καὶ ἐγὼ καὶ νὰ εὐχαριστηθῆς καὶ σὺ! Περὶ κοινοτικῶν, σχολειακῶν καὶ τῶν τοιούτων, ἀθλίων καὶ τρισαθλίων, δὲν σοὶ ἔκαμα λόγον καὶ δὲν θὰ σοὶ κάμω ποτέ, ὅπως μὴ μολύνω τὸ ἱερὸν γράμμα, ἱερὸν ὡς ἀναφερόμενον εἰς ἱερὰ πράγματα. Διότι δὲν δύνασαι νὰ φαντασθῆς, Κωστῆ³, πόσον ἠγάπησα τὴν Θεσσαλονίκην ἀφότου καὶ τὴν ἐγνώρισα. Καὶ ὀφείλω τὴν ἀγάπην ταύτην καὶ εἰς σέ καὶ εἰς τοὺς μακαρίτας· καὶ ἀκριβῶς διὰ τοῦτο ἀκόμη ἔχω τὴν ιδέαν περὶ ἀνεγέρσεως ἐπιμνημοσύνου τινὸς λίθου εἰς τοὺς τάφους τοῦ Κεχαγιᾶ καὶ τοῦ Χατζῆ, τῶν προκατόχων μας· ἀλλὰ τὸ αὐτὸ θὰ κάμῃ καὶ ἄλλος τις εἰς ἡμᾶς, ὅταν πορευθῶμεν καὶ ἡμεῖς; ἐλπίζεις νὰ εὐρεθῇ πέμπτος;

Ἐφ'ετος ἀγνοῶ ἀκόμη ἂν θὰ ὑπάγω πού ἢ θὰ μείνω ἐδῶ ὅπως ἀποπερατώσω τοῦ Αἰσχύλου τὴν ἔκδοσιν ἣν πρὸ τριῶν ἐτῶν ἤρχισα. Ἀμ, ἔχομεν καὶ τέτοια.

Περὶ τοῦ παρεκκλησίου τῆς Ἀγίας
Σοφίας καὶ ἔγραψα εἰς τὴν «Ἑστίαν»
καὶ πάλιν θὰ γράψω.

Σὲ ἀσπάζομαι μετὰ πόθου
Π. Ν. Παπαγεωργίου

Ι. Κ. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ

¹ Ἡ οἰκία Κοντορρέπα, Σωκράτους 20, κατεδαφίσθη ἀργότερα, τὸ δὲ «κιονίδιον» τῆς ἐπιστολῆς μετεφέρθη καὶ φυλάσσεται στὴν οἰκία τοῦ δικηγόρου κ. Κ. Γ. Κωνσταντινίδου, Πλάτωνος 33.

² Ἐννοεῖ τὸ καφενεῖον «Ὀλυμπος» ἐπὶ τῆς παραλίας, ἀλλὰ καὶ τοῦτο κατεδαφίσθη.

³ Ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Κοντορρέπα ὁ Πέτρος Παπαγεωργίου ἐχάραξε τὴν κατωτέρω ἐπιγραφή:

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩ ΚΟΝΤΟΡΕΠΑ ΠΑΥΡΟΙ ΜΑΛ ΕΡΩΤΑ
ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΗΔ ΑΡΕΤΗΝ ΝΥΝ ΕΡΙΣΕΙΑΝ ΑΝ; ΑΙ! Π.Π.

Ἐπειὶς ἀγνῶ αἰών, ἂν δὲ ὕμνῳ τῶν ἡ' δὲ μὴν εἴλω' ὅτι ἀποφραγεῖται
 τὸν ἀνθρώπου μὴ ἵκταν ἢ τοῖς τῶν εἰν' ἡρώων. Ἄρα, ἡ ἄνθρωποι καὶ τὰ τέκνα.
 Ἦσαν οὐκ ἀποφραγεῖται μὴ ἵκταν, δὲ ἀποφραγεῖται μὴ καὶ τὰ τέκνα.
 ἀποφραγεῖται καὶ ἡ ἄνθρωποι καὶ τὰ τέκνα δὲ ἵκταν. Π. Δ. Παπαγεωργίου.